

ARCHÍVUM

**„RÓZA MAMA”
FERENCZI SÁNDOR ÉDESANYJÁRÓL***Kapusi Krisztián*

Galícia, Tarnów... Közép-Európa keleti peremén némileg jártas olvasónak e földrajzi fogalmak önmagukban is hangulatfestők. Nekem elsöre effélék ugranak be: rabbilegendák és koldusszegénység, haszid csodák kontra pogromok, szocreál iparnegyedek karolta reneszánsz ékszerdoboz, a muszlim Bem apó ég és föld közt lebegő síremléke. Ezúttal mindennél fontosabb, hogy Ferenczi Sándor édesanyja, Eibenschütz Róza 1840. december 11-én a galíciai Tarnówban látja meg a napvilágot. Származásának részleteiről külföldi kutatás nélkül csupán általánosságokat mondhatunk. Eibenschütz (mai nevén Ivancice) egy dél-morva kisváros Brno közelében. A tarnóvi család kapcsolatrendszere részben ezért nyugati orientációjú: rokonságához tartozhat Eibenschütz Márkus, a 18. századi Pozsonyban, majd Drezdában élt rabbi; valamint a szász királyi udvar operaénekesnője, Eibenschütz Dóra. Több zenész, előadóművész és vallási tekintély kerül ki a szerteágazó famíliából. Jonathan Eibenschütz (1690-1764) hamburgi rabbi és kabbalista az egyik leghíresebb Lengyelországból elszármazott ős. (Róla tartja a fáma, hogy gyermekként az édesapja üres zsebbel küldte ünnepi borért és barheszért, mondván, pénzért bárki tud vásárolni. Este az ima adott szakaszán kérte az elengedhetetlen kellékeket, mire a kis Jonathan replikázott: borral nem kunszt kiddust mondani, úgy bárki tud.¹) Másfél évszázad múlva Ferenczi anyját is nyugatra vezérli a sors és bécsi kamaszkor követi a tarnóvi gyermekeveket.

Eibenschütz Róza alig húsz esztendősen, 1859-ben mondott igent a miskolci könyvkereskedő Fraenkel Bernát (született: 1830, Krakkó) leánykérésére. Új otthona, a borsodi megyeszékhely ki sem látszott az Isten háta

¹ Raj Tamás: *100+1 jiddis szó.* (Makkabi Kiadó, Budapest, 1999.) 120. oldal.

mögül, legalábbis az osztrák császárvárosból nézve. Tíz évvel idősebb férje akkorra átélt egy sikertelen házasságot,² de nem számított nímádnak, mert az üzlete Miskolc nevezetességei közé tartozott. A presztízs persze hamarabb jött az anyagi jólétnél, így Ferenczi szülei bérelt lakásokban bekelték ki házasságuk első évtizedeit. Ugyanakkor gazdagnak bizonyult a gyermekáldás, Róza mama 1860 és 1883 között tizenhat újszülöttet hozott a világra.³ Fokozta a tűzhely körüli zsúfoltságot, hogy a családfő szülei állandó jelleggel, testvérei közül néhányan időközönként voltak a háztartás részesei. Kezdetben úgy tűnt, a fiatalasszony szervezete nem bírja az egymást követő szülésekből adódó fokozott igénybevételt. A Mindszenti utcai (mai Szemere utca, Mindszent téri) bérlemény tulajdonosa 1865 nyarán átépítéseket kezdeményezett, mire Fraenkel Bernát tiltakozott, mert „nejének naponként várható lebetegedése, de családját is több aprós gyermekek képezik”⁴. Négy kisfiú született meg addig (Henrik – 1860. márc. 27, Miksa – 1861. márc.19, Zsigmond – 1862. márc. 17, Béla – 1864) és Róza asszony éppen szíve alatt hordta az 1865. szeptember 30-án világra jött első leányukat, Ilonát.⁵ Anyagi kondícióik szerencsés alakulásával végre saját lakásba költözhettek, főutcai könyvesboltjuk emeletén letek nyugodt, harmonikus otthonra. Munkahely és családi lak 1866-ban egyesült a mai Széchenyi utca 13. szám helyén állott épületben, amit akkortól Fraenkel-, az 1879-es névmagyarosítás nyomán Ferenczi-házként emlegettek a miskolciak.

A korabeli társadalom alapvetően férficentrikus volt, a família megbecsültségét azonban a családjának közéleti szerepe is tükrözte. Róza mamát 1866 tavaszán a miskolci izraelita nőegylet elnökévé választották. Barátnőjével, a borkereskedő Propper Ignác nejével tíz éven keresztül irányította a filantróp akcióival kedveltté vált szervezet munkáját. A két hölgy 1876 áprilisában közösen mondott le az elnöki szerepköréről, barátságuk viszont életük végéig megmaradt, az utóbb Bécsbe költözött özv. Propperné Zsófia asszony miskolci látogatásakor a Ferenczi-háznál

² Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV. 1602/d. Miskolc Város Tanácsának iratai, 1346/1859.

³ Tragikusan, négy leányát és Béla fiát már kisgyermekként el kellett temetnie.

⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV. 1602/d. Miskolc Város Tanácsának iratai 2671/1865.

⁵ Az anyakönyvi adatokat lásd: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV. 1926. Felekezeti anyakönyvi másodpéldányok, Miskolc 21. kötet.

vendégeskedett.⁶ Róza mamának a nőegylet éléről valószínűleg az otthoni kötelezettségek miatt kellett visszavonulnia, hiszen 1876-ban már tízgyermekes családjának volt, 1873. július hetedikén Sándor nevű fia is megszületett.

Közel tucatnyi, angyalian jó kisded mellett otthonülő férjjel sem lett volna egyszerű nevelésükről problémamentesen gondoskodni. A Ferenczi-ház feje rendszerint a földszinti könyvesboltban foglalatoskodott, vagy cikket írt a *Corvinába* és a *Borsodmegyei Lapokba*, kimutatást szerkesztett a kereskedelmi és iparkamara pénztárnokaként, váltóbíráskodott az osztrák-magyar bank helybéli fiókjánál, sietett a miskolci takarékpénztár igazgatósági ülésére, eljárta a magyar könyvkereskedői egylet alelnökeként. Fiai és lányai természetesen eleven gyerekek voltak, a kivételes létszámmal zsúfolt családi közegben viszont minden csíntevés fokozott következményekkel járt. Róza mama kezei alá cselédek dolgoztak, főztek-mostak, ugyanakkor a döntések súlya és a reguláló intézkedések terhe az édesanya vállait nyomta. Megszokta a kiemelkedő tanulmányi teljesítményeket, idősebb gyermekei – különösen az ügyvéddé lett Henrik és a mérnök Zsigmond – remeltek az iskolában. Sándor is eminens volt, ami a fivérei által magasra tett mérce miatt önmagában nem hatotta meg Róza mamát, ellenben a fiú magatartása erősen aggasztotta. Előfordultak olyasféle jelenetek, hogy Sándor almával eltalálta Gizella nevű nővérét (szül. 1872. jún. 8.), akinek az ütéstől kétségbe ejtőn megdagadt a szeme.⁷ Nyilván irritálta a családanyát felnőtt fia önéletrajzi emlékének egykori ténye, hogy „kisfiúként eléggé kérkedően fitogtattam rosszaságomat”.⁸ Sándor obszcén latin versikéken mulatott az iskolai szünetekben, lyukas óráiban lelkiismeretesen összeállította az addig megismert trágár szavak lajstromát. Róza mama rátalált e sajátos szótárra, majd módját lelte, hogy elvegye fia ezirányú alkotói kedvét. Merev, (egyéb-ként korára általánosan jellemző) elutasító magatartással reagált a gyermek szexuális kíváncsiságának első megnyilvánulásaira. Sándor és Gizella alig három- illetve négyévesen egymás testét tapogatva döbbsenek rá a nemek közti alapvető különbségre, a kicsiket leleplező szakácsnő jelentése után

⁶ A Ferenczi és a Propper família bonyolult kapcsolatrendszerét korábban már megpróbáltuk vázolni, lásd Kapusi Krisztián: Ferenczi Sándor és a Propper (Pálos) család. In: *Thalassa*, 2007. (18. évf.) 2-3. szám, 179-186. oldal.

⁷ *Sigmund Freud, Ferenczi Sándor: Levelezés I/2*. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2002, 181. oldal.

⁸ *Sigmund Freud, Ferenczi Sándor: Levelezés I/2*. (id. kiad.) 257. oldal.

pedig büntetés következett a pedagógiai helyzet kívánta diszkrét felvilágosítás helyett.⁹ Róza mamának később valóban oka volt az éber figyelemre, hiszen a háztartási cselédek és a kamaszodó Ferenczi fiúk napi kapcsolata potenciális veszélyekkel járt. Az élete végéhez közelítő pszichoanalitikus naplója bizarr gyermekkori pillanatokat is megörökített, például: „az egyik szobalány engedte, hogy játsszam a mellével, aztán a lába közé nyomta a fejemet”.¹⁰ Barátjához, Georg Groddeckhez írt levelében „titkos onanista” és „lopott pénzen prostituáltakhoz” járó kamaszkori énjéről vallott Ferenczi.¹¹ Anyját utólag is túlságosan szigorúnak, ráadásul igazságtalannak tartotta. Idézett naplójában többször utalt Róza mama egykori dühödt és lesújtó kijelentéseire: „Te vagy a gyilkosom”; „gyilkos vagy”.¹²

A helyzet váratlan javulását sejtette Ferenczi egyik Freudnak írt levele, melyben ekképpen fogalmazott: „anyám apám haláláig szigorú, és akkori érzéseim, de valószínűleg mai megítélésem szerint is igazságtalan volt”.¹³ A fentiek alapján Ferenczi Bernát 1889. november 25-én bekövetkezett haláláig tartott a hideg légkör. Sándor 16 esztendő volt apja elvesztésekor, a következő szeptemberben pedig megkezdte az egyetemi tanulmányait Bécsben. A haláleset nagyon megviselte az egész családot. Róza mama évtizedekkel később ezt a szöveget vésette saját sírkövére: „Gyermekeim ne sírjatok! Itt drága apátok oldalán megtalálom azt a megnyugvást és pihenést, mit gyászos halála óta, a földön hiába kerestem”. A szülők baráttan közvetlen viszonyának érzetét keltette Ferenczi – egyébként nem éppen vidám – emléke: „tizennégy éves koromban nagyon megrázott, amikor halottam, hogy apám, a jelenlétemről nem tudva, anyámnak mesélte, hogy ez és ez egy kurvát vett feleségül”. Róza mama nem maradt egyedül, bár több gyermeke felnőtt addigra, a legkisebb Zsófia (szül. 1883. júl. 18.) még csupán hat esztendő volt a családfő halálakor.¹⁴ A könyvesboltot az özvegy örökölte, napi szinten is Róza mama vezette az üzletet. A megszokott Ferenczi lendület változatlan maradt; a kiadott képeslapok azonnal tük-

⁹ Sigmund Freud, *Ferenczi Sándor: Levelezés I/2.* (id. kiad.) 181. oldal.

¹⁰ Ferenczi Sándor: *Klinikai napló.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996, 83. oldal.

¹¹ Ádám Péter: Ferenczi Sándor és Georg Groddeck kiadatlan leveleiből. In: *Világosság*, 1985. (26. évf.) 768-774. oldal.

¹² Ferenczi Sándor: *Klinikai napló* (Budapest, 1996.) 77. és 83. oldal.

¹³ Sigmund Freud, *Ferenczi Sándor: Levelezés I/2.* (id. kiad.) 182. oldal.

¹⁴ Zsófia utóbb 1903. dec. 17-én feleségül ment Eibenschütz [Erdős] Aladárhoz, a budapesti Eibenschütz Sándor fiához. A kiterjedt rokonságon belüli házasság erősítette a távoli „Eibenschütz” kötődést.

rözték a városkép századfordulós fejlődését, megjelenítve például Kossuth Lajos szobrát, a gőzfürdőt, a református főgimnázium új épületét. Özvegy Ferencziné a millennium évében átépítette a könyvesbolti kirakatot. Törvény szerint (1886. évi XXII. tc.) – mint a legtöbb adót fizető helybéliek egyike – volt tagja a városi képviselőtestületnek, ahol legidősebb fia, az ügyvéd Henrik szavazott és vitázott édesanyja megbízottjaként. Az agglegény Henrik élete végéig (1912. febr.9.) Róza mamával lakott. Időközben felnőtt a könyvkereskedéshez legnagyobb affinitással bíró gyermek, 1900 februárjában Ferenczi Károly (szül. 1877. febr. 17.) vette át az üzlet vezetését.¹⁵

Eibenschütz Róza megélte az első világháborút, a Tanácsköztársaságot, Trianont. Szellemi frissége alig lankadt. Karakán felkészültséggel védte jogait, amikor indokolatlan házbéradóval zargatta a városi hatóság; hevesen tiltakozott Friedmann szomszéd átépítési terve ellen, mert az éppen a lépcsőfeljárójára nyíló ablakokat akart vágatni. Gyermekai közül többen távolra szakadtak a szülőháztól, Berlinben, Budapesten, Nyíregyházán éltek, de anyjuk Henrik halála után sem maradt magára. Károly a földszinten árulta a könyveket, Gizella 1912 végén – férje gazdasági csődje miatt – átmenetileg hazaköltözött Róza mamához.¹⁶ A belső udvar állandóan nyüzsgött, bérlők – a mosodás, a kárpitos és a lakatos – működtették ott vállalkozásaikat. Néhanapján Sándor is Miskolcra látogatott, párszor pedig Róza mama vizitált nála Budapesten. Kapcsolatuk rendeződött, bár a szülő nem lehetett boldog, amikor megtudta, hogy Sándor éppen a legjobb barátja özv. Propperné menyét (Pálos Gézáné Altschul Gizellát) szerette el.

Ferenczi kifejezetten büszkélkedett anyja mentális egészségével. Róza mama Marienbadban kúráltatta magát 1913 nyarán, fia közbenjárásával akkor találkozhatott a helyben pihenő Freud professzorral. Jó benyomást tett a pszichoanalízis atyjára, aki levélben írta meg barátjának, hogy az édesanyja „figyelemreméltóan eleven szemű, finom asszony”.¹⁷ Ferenczinek mindez örömeire szolgált, válaszában egyetértően nyugtázta, hogy valóban, Róza mama „korához képest figyelemreméltó szellemi frissességnek örvend”.¹⁸

Lélek talán dacolhat a biológiai korról, a test kevésbé. Nyolcvanadik életéhez közelítve már állandó felügyeletet kíván Róza mama biztonsága.

¹⁵ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV. 1905/c. Miskolc Város Tanácsának iratai 15264/1900.

¹⁶ *Sigmund Freud, Ferenczi Sándor: Levelezés I/2.* (id. kiad.) 181. oldal.

¹⁷ *Sigmund Freud, Ferenczi Sándor: Levelezés I/2.* (id. kiad.) 241. oldal.

¹⁸ *Sigmund Freud Ferenczi Sándor levelezés I/2.* (id. kiad.) 243. oldal.

Női gondoskodásra van szükség, így a háború után Nyíregyházára költözik legidősebb leányához, Ilonához. Gyermekei látogatják, legalábbis 1920. december 11-én az összes élő fia és lánya köszönti nyolcvanadik születésnapján. (Nyíregyháza jó ideje családi helyszín: az 1870-es években már ottani fiókja van a Ferenczi könyvkereskedésnek; az alapító apa halála után Miksa, majd József lesz a Krúdy által nagyra becsült üzlet vezetője.) Sándor is ott van, levélben írja meg Freudnak, hogy Nyíregyházán „meglepő szellemi frissességben, fizikailag is meglehetősen jó karban találtam idős anyámat”.¹⁹ A professzor üdvözlő táviratát pontosan kézbesítik, Róza mama örül a bécsi jókívánságoknak, persze inkább a Berlinből, Budapestről, Miskolcra érkező gyerekeinek és unokáinak. A sokat megélt asszony utolsó születésnapjának pillanatai. Szívgyengeségén később már nem lehet segíteni. Ferenczi 1921. július 16-án újra Nyíregyházára megy, a „vásott kölyök” anyjával tölti a haláltusa napjait, morfiummal próbál enyhíteni a szenvedésen. Freudot levélben informálja a részletekről, így tudhatjuk, hogy Róza mamának a „dózisok között erős fájdalmai vannak, szellemileg tökéletesen tiszta”.²⁰ Csütörtök reggel, 1921. július 20-án Róza mama meghal. Egyedül Sándor van édesanyja szobájában, orvosként is figyeli a fotelben ülő haldoklót, de segíteni már nem tud... Végül ágyra fekteti a holttestet, felkötö az állát, elbúcsúzik.

Róza mama utolsó kívánságai közé tartozott, hogy férje oldalán, a miskolci Avas zsidótemetőjében legyen végső nyughelye. Sándor ellenezte a körülményes szállítást, véleményével alulmaradt testvérei eltökéltségével szemben. A tetemet fémkoporsóban kellett Miskolcra juttatni, de úgy is a halál másnapján, péntek délután már eltemethették. Akkoriban az Avas északnyugati oldalán, a Hideg-soron lehetett a belvárosból leghamarabb elérni a dombtetőn lévő temetőt. Hőség volt, a lovak kímélése végett kisebb kocsira tették a súlyos fémkoporsót, de az nem feküdt stabilan, vissza kellett helyezni a nagyobb és nehezebb kocsira. Lassan haladt a menet. A sírásók hagyományos fakoporsóhoz méretezték a gödröt. Leeresztésnél derült ki az anomália és valóságos horrorként állt fel a koporsó, mivel a láb felőli vége elérte a gödör alját, a fejhez eső vizont megakadt!²¹ Egy órába tellett az újraásás, egészen egyedi körülmények között került Róza mama teteme az avasi temető első parcellájának 57/3. számú sírjába...

¹⁹ *Sigmund Freud Ferenczi Sándor levelezés III/1.* Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2004, 94. oldal.

²⁰ *Sigmund Freud, Ferenczi Sándor: Levelezés III/1.* (id. kiad.) 118. oldal.

²¹ *Sigmund Freud, Ferenczi Sándor: Levelezés III/1.* (id. kiad.) 119. oldal.

Ferenczi Sándor édesanyjáról eleddig nem láttam fényképet. Tarnów volt a kiindulási pontunk, végezetül ismét vissza kellett kanyarodnunk a galíciai településhez. Eibenschütz Róza fiatal miskolci családanyaként, 1864 nyarán hazautazott szülővárosába. Passzusa fennmaradt és egyfajta személyleírást is megörökített: kistermetű, hosszúkás arcú, csillogó szemű és hajú, nagy orrú, telt ajkú huszonéves volt Róza mama.²² Világhírűvé vált fia sok jót nem írt róla *Napló*-jában és a privát levelezésében. Utóbb publikálták az intim utalásokat, Róza mama pedig e források révén szigorú és igazságtalan asszonyként került a közemlékezetbe. A történetírói hagyomány általában mostohán bánt a nőekkel, ritkán tanúsított megértésre törekvő kíváncsiságot a gyengébb nem felé. Ferenczi és Freud életműve úgy hatott a társadalomtudományokra, hogy a lélektani háttér, a motivációk bonyolult rendszere kiemelt tényező lett a történeti és szociológiai elemzésekben. Szerencsétlen és újragondolást igénylő jellegzetességként éppen Róza mamáról merevedett emlékezetünkbe egy olyan leegyszerűsített és összességében hamis kép, amely méltatlan a tudós Ferenczi Sándor életművéhez, biográfijához.

²² Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV. 1602/d. Miskolc Város Tanácsának iratai 2510/1864.

* * *

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bálint Ágnes, pszichológus, Pécsi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézet,
E-mail: balintag@freemail.hu

Jens De Vleminck, PhD hallgató, Institute of Philosophy Husserl-Archives
Leuven: the International Centre of Phenomenological Research, Faculty of
Law, E-mail: jens.devleminck@law.kuleuven.be

Friedrich Melinda, PhD hallgató, PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola, E-mail:
melinda.friedrich@gmail.com

Kapusi Krisztián, levéltáros, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc,
E-mail: kapusi@bazleveltar.hu

Molnár Emese, PhD hallgató, PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola, E-mail:
msemolnar@gmail.com